

*Əliyev İlkin Rafael oğlu,
doktorant,
Bakı Biznes Universiteti,
E-mail: ilkin_aliyev@mail.ru
© Əliyev İ.R., 2021*

UOT- 657.6

KOMMERSİYA BANKLARINDA AUDİTİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - ölkəmizin müstəqillik əldə etdiyi dövrdən bugünkü günə qədər ölkədəki audit fəaliyyətini daha da dərinlən araşdırılması, mövcud problem və çatışmazlıqların aradan qaldırılması istiqamətində təkliflərin irəli sürülməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyasını ölkəmizdə fəaliyyət göstərən kommersiya banklarında auditin müasir inkişafı və mövcud problemləri ilə bağlı iqtisadi ədəbiyyatlardakı müqayisəli təhlil və statistika metodları təşkil edir.

Tədqiqatın nəticələri - ölkəmizdəki audit fəaliyyətinin peşəkarlıq səviyyəsinin araşdırılması istiqamətində bir sıra təkliflər verilmişdir. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində kommersiya banklarının audit ilə bağlı qarşılaşdığı bu problemlərin aradan qaldırılması ölkə iqtisadiyyatına, dövlət sektoru ilə paralel olaraq özəl sektorun da inkişafına müsbət təkan verəcəkdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, tədqiqatda müasir dövrümüzdə ölkəmizdə audit şirkətlərinin fəaliyyəti qarşılıqlı olaraq müqayisə olunmuş, yerli audit şirkətlərinin mövcud problemləri müəyyənləşdirilmiş və onların həlli istiqamətində bir sıra təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: audit, nəzarət, iqtisadi göstəricilər, auditor təşkilatları, iqtisadi inkişaf, kommersiya bankları, bazar iqtisadiyyatı.

G İ R İ Ş

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdiyi illərdən Ulu Öndər Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu sahəsində daim diqqət mərkəzində olan sahələrdən biri də məhz audit sahəsi olmuşdur. İstər Ulu öndər Heydər Əliyevin, istərsə də ondan sonrakı illərdə auditin ölkəmizdəki inkişafı istiqamətində bir sıra önəmli addımlar atılmış, və audit bir sahə kimi daim təkmilləşdirilmişdir.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, hal-hazırda da bu sahədə bir sıra boşluqlar mövcuddur. İstər yerli audit şirkətlərinin inkişaf dinamikasının aşağı olması, istərsə də ölkəmizdə fəaliyyət göstərən xarici audit şirkətlərinin professionallığı kommersiya banklarının xarici investisiyalı audit şirkətləri ilə müqavilə bağlamasına səbəb olur. Araşdırmanın əsas məqsədi də məhz yerli audit şirkətlərinin inkişafını sürətləndirməkdən və xarici audit şirkətləri ilə rəqabət apara biləcək səviyyəyə çatdırma bilməkdən ibarətdir.

AUDİT 2021, 3 (33), səh.15-22.
AUDIT 2021, 3 (33), pp. 15-22.

Ölkəmizdə audit xidmətinin inkişaf tarixi

Ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafının daha da sürətlənməsi, ölkə iqtisadiyyatının müasir bazar iqtisadiyyatına integrasiya olunması bir sahə kimi auditin də rolunu olduqca artırmışdır. 1993-cü ildə yenidən müstəqillik əldə etdiyimiz illərdə Ulu Öndər Heydər Əliyevin tapşırığı ilə özəl müəssisə və təşkilatlarda yoxlamaların aparılması ilə, audit arasında ciddi bir sədd çəkilmişdir. Belə ki, audit xidmətinin daha da təkmilləşdirilməsi, bazar iqtisadiyyatına uyğun xarici ölkə təcrübəsinin ölkəmizdə də tətbiq olunması audit xidmətinin inkişafı üçün yeni hüquqi konseptual normativ bazanın yaradılması bu istiqamətdə atılan ilk ciddi addımlardan biri olmuşdur. Ölkəmizdə qanunvericilikdə ilk audit haqqında qanun 1994-cü ildə qəbul edilmiş “Audit xidməti haqqında” Qanun olmuşdur.

Həmçinin Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1996-cı ildə imzaladığı istehsal, xidmət və maliyyə-kredit fəaliyyətində dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi haqqında fərman ölkəmizdə bu sahəsinin inkişafına olduqca böyük təkan vermişdir. Daha sonrakı illərdə də auditor palatası ölkədə audit xidmətinin tənzimlənməsi məqsədi ilə 34 milli audit standartı, “Auditorun peşə etikası” məəcəlləsi və auditə dair 30-dan çox normativ sənəd hazırlamışdır.

Daha sonrakı illərdə də həmçinin ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin göstərişi ilə ölkədə audit fəaliyyətinin tənzimlənməsi, müasir dövrdə audit şəffaflığının və keyfiyyətinin artırılması məqsədilə bir sıra işlər görülmüşdür. Həmçinin ölkədə “Korrupsiyaya qarşı mübarizə dövlət proqramında” audit xidmətinin rolunun böyük olduğunu nəzərə alaraq, auditorlar palatası qarşısında aşağıdakı tələblər qoyulmuşdur:

- ölkədə audit fəaliyyəti ilə bağlı hüquqi qanunvericilik bazasının daha da təkmilləşdirilməsi;
- audit xidmətinin beynəlxalq standartlara integrasiya olunması (daha da təkmilləşdirilməsi);
- milli audit standartlarının tamliqlə formalaşdırılması;
- ölkədə auditor xidməti ilə korrupsiyaya qarşı mübarizə orqanları arasında tərəfdaşlığın daha da artırılması.

Audit xidmət bazarının yerli və xarici audit şirkətləri arasındakı bölgüsü

Bütün bu görülən tədbirlərlə yanaşı ölkədə yerli və xarici audit şirkətlərinin arasında olan müqavilə saylarında və müqavilə məbləğlərində fərq hələ də nəzərə cəpacaq dərəcədə qalmaqdadır. Belə ki, son 10 ilin statistikasına baxdığımız zaman son 10 ildə ölkədə fəaliyyət göstərən xarici audit şirkətlərinin icra etdiyi müqavilə saylarının 4% artaraq 779 olduğu halda, yerli audit şirkətlərin icra etdiyi müqavilə sayının 20% azalaraq 1048 olduğunu görə bilərik.

Ümumilikdə baxdığımız zaman ölkə üzrə audit fəaliyyəti göstərən yerli və xarici şirkətlər, həmçinin sərbəst audit fəaliyyəti göstərən sərbəst auditorların statistikasından son 10 ildə artım olmuşdur. Belə ki sonunda ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən sərbəst auditorların sayında 12%, yerli auditor təşkilatların sayında 46%, xarici auditor təşkilatların sayında isə 2,4 dəfə artım olmuşdur.

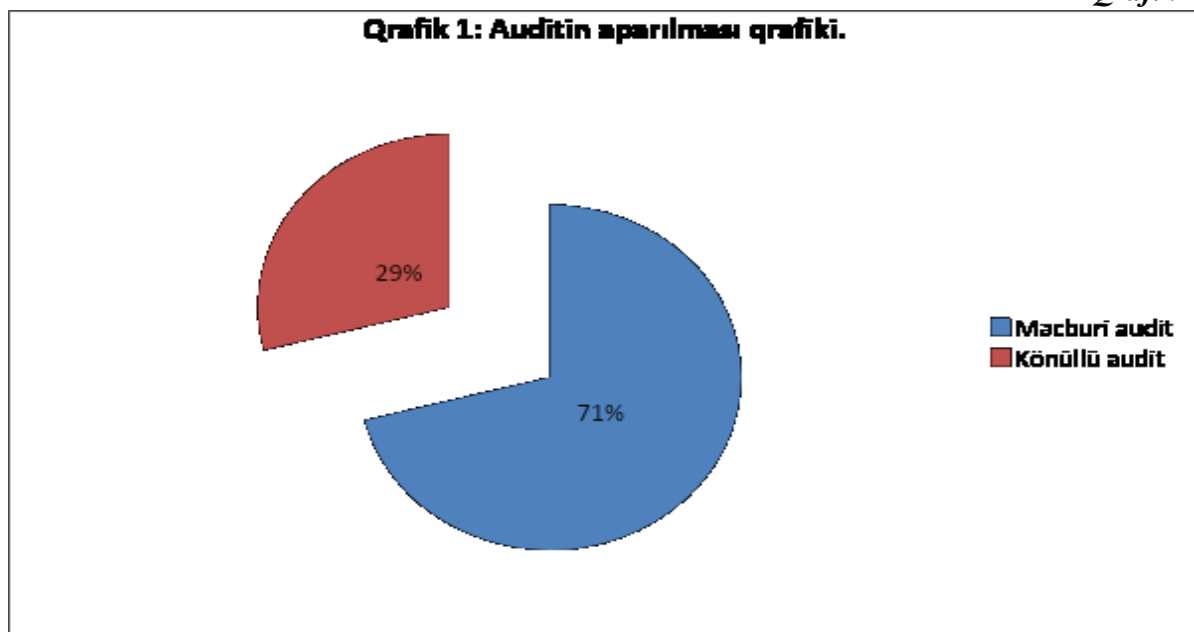
Xarici audit təşkilatlarının sayının ölkədə belə sürətlə artmasının əsas səbəbi yerli audit təşkilatlarının xarici audit təşkilatları ilə rəqabət apara biləcək səviyyədə olmamasıdır. Belə ki həm auditorların ixtisaslaşma səviyyəsinə görə, həm maddi-texniki hazırlıq səviyyəsinə və beynəlxalq arenadakı nüfuzuna görə, yerli audit təşkilatları olduqca geridədir.

AUDİT 2021, 3 (33), səh.15-22.
AUDIT 2021, 3 (33), pp. 15-22.

Ölkədə fəaliyyət göstərən yerli və xarici şirkətlərin beynəlxalq maliyyə institutlarından kredit alınması, həmçinin investisiya cəlb olunması zamanı məhz xarici auditor şirkətlərinin xidmətlərindən istifadə edirlər. Ölkədəki bank sisteminə də nəzər saldıığımız zaman əksər bankların audit yoxlamalarının xarici auditor şirkətləri tərəfindən həyata keçirildiyini görə bilərik. Bunun əsas səbəbi xarici auditor təşkilatlarının beynəlxalq səviyyədə nüfuzunun olması və peşəkarlıq səviyyəsindədir.

Ölkəmizdə olan digər problemli məqamlardan biri də məcburi və könüllü audit xidməti arasında kəskin fərqin olmasıdır. Belə ki məcburi audit 71 faiz olduğu halda, könüllü audit cəmi 29 faiz təşkil edir. Bunun əsas səbəbi isə ölkə qanunvericiliyində bir sıra boşluqların olmasıdır. Ölkə ərazisində son bir neçə ildə könüllü audit aparılmasının statistikasına nəzər yetirdiyimiz zaman bir sıra yerli bələdiyyələrin, siyasi partiyaların, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin və xarici investisiyalı yerli şirkətlərin bu xidmətlərdən istifadə etmədiyini görə bilərik. Xarici ölkələrdə aparılan audit xidmətinin statistikasına baxdığımız zaman audit yoxlamaları zamanı könüllü audit xidmətinin məcburi audit xidmətinə olan nisbəti 70/30-a bərabərdir. Xarici ölkələrdə könüllü audit xidmətinin üstünlük təşkil etməsinin əsas səbəbi audit xidmətinin yoxlamalar aparmaqdan ibarət olmadığı, eyni zamanda konsaltinq xidmətinin təklif edilməsi ilə əlaqədardır (*Qrafik 1*).

Qrafik 1.



Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar palatası tərəfindən keçirilmiş sorğu.

Yerli və xarici audit şirkətlərinin istər müqavilə sayı, istərsə də müqavilə məbləğlərinə nəzər yetirdiyimiz zaman yerli audit şirkətlərinin nəzərə cərpacaq dərəcədə geri qaldığını görə bilərik. İllər üzrə audit xidmət bazarında icra edilən müqavilələrin dəyər üzrə dəyişmə qrafikası aşağıdakı kimidir (*Qrafik 2*).

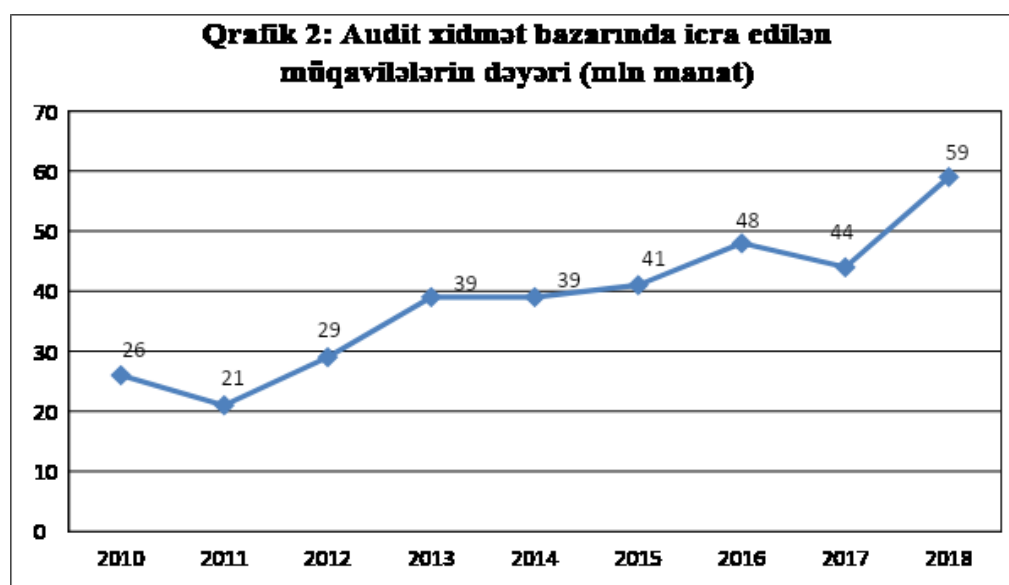
Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının son 2 ildə auditinin aparılması cədvəlinə baxdığımız zaman da auditin böyük bir hissəsinin məhz xarici audit şirkətləri və ya onların Azərbaycan nümayəndəlikləri tərəfindən aparıldığını görə bilərik (*Cədvəl 1*).

AUDİT 2021, 3 (33), səh.15-22.
AUDIT 2021, 3 (33), pp. 15-22.

Cədvəl 1.

Son 2 ildə Azərbaycandakı kommersiya banklarının auditinin aparılması cədvəli

	31 dekabr 2019	31 dekabr 2020
AccessBank	Pricewaterhousecoopers (Pwc)	Ernst&Young
AFB Bank	KPMG Audit Azerbaijan	Baker Tilly Azerbaijan
Azərbaycan Sənaye Bankı	Grand Thornton Azerbaijan	Grand Thornton Azerbaijan
Azərbaycan Beynəlxalq Bankı	Ernst&Young	Ernst&Young
Azər Türk Bank	Ernst&Young	Baker Tilly Azerbaijan
Bank Avrasiya	Baker Tilly Azerbaijan	Baker Tilly Azerbaijan
Bank BTB	KPMG Audit Azerbaijan	Baker Tilly Azerbaijan
Bank Melli İran	Best Audit MMC	Best Audit MMC
Bank of Baku	Baker Tilly Azerbaijan	Baker Tilly Azerbaijan
Bank Respublika	KPMG Audit Azerbaijan	KPMG Audit Azerbaijan
Expressbank	Pricewaterhousecoopers (Pwc)	Pricewaterhousecoopers (Pwc)
Günay Bank	RSM Azerbaijan	RSM Azerbaijan
Kapital Bank	Ernst&Young	Ernst&Young
MuğanBank	Baker Tilly Azerbaijan	Baker Tilly Azerbaijan
Naxçıvan Bank	Baker Tilly Azerbaijan	Baker Tilly Azerbaijan
Pakistan Milli Bankı	Grand Thornton Azerbaijan	Grand Thornton Azerbaijan
PAŞA Bank	Ernst&Young	Ernst&Young
Premium Bank	Grand Thornton Azerbaijan	Grand Thornton Azerbaijan
Rabitəbank	KPMG Audit Azerbaijan	Baker Tilly Azerbaijan
TuranBank	Baker Tilly Azerbaijan	Baker Tilly Azerbaijan
Unibank	Baker Tilly Azerbaijan	Baker Tilly Azerbaijan
VTB Bank	Ernst&Young	Ernst&Young
Xalq Bank	Baltic Caspian Audit (crowe)	ANR audit şirkəti
Yapı kredi Bank Azərbaycan	Pricewaterhousecoopers (Pwc)	Pricewaterhousecoopers (Pwc)
Yelo Bank	Baker Tilly Azerbaijan	Baker Tilly Azerbaijan



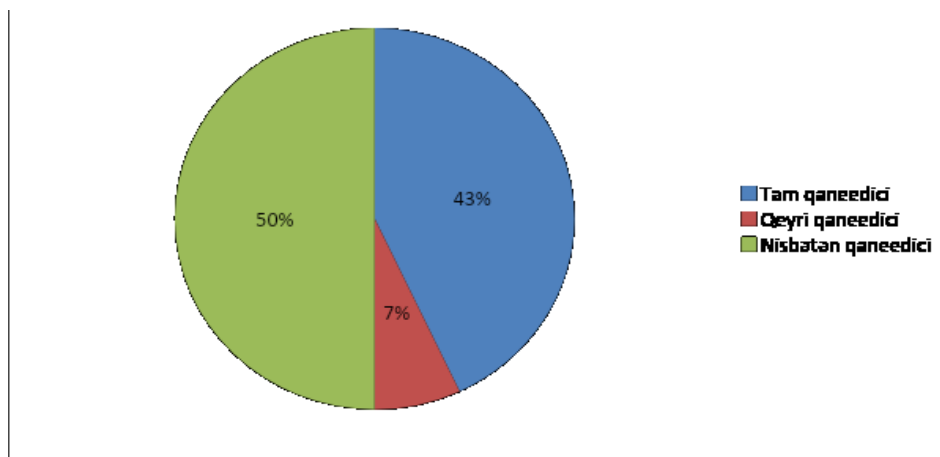
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar palatası tərəfindən keçirilmiş sorğu.

AUDİT 2021, 3 (33), səh.15-22.
AUDIT 2021, 3 (33), pp. 15-22.

Ölkə üzrə yerli və xarici audit təşkilatları arasında keyfiyyət fərqlərinin yaranmasının əsas səbəblərindən biri kimi ölkədə fəaliyyət göstərən audit təşkilatlarının peşəkarlıq səviyyəsinin aşağı olmasını, audit yoxlaması sonrası verilən audit rəyini kifayət qədər qənaətbəxş olmamasını və yerli audit şirkətlərinin beynəlxalq nüfuzunun olmamasını qeyd edə bilərik. Ölkə daxilində aparılan audit yoxlamalarının qaneedicilik səviyyəsi aşağıdakı qrafikdə əks olunmuşdur.

Qrafik 3.

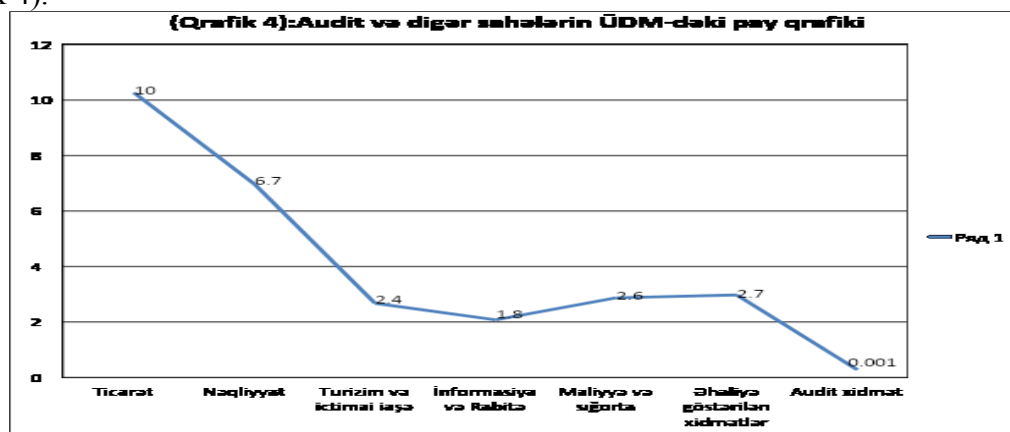
Audit yoxlamalarının qaneedicilik səviyyəsi.



Mənbə: Azərbaycan Respublikası Auditorlar palatası tərəfindən keçirilmiş sorğu.

Auditorlar palatası tərəfindən verilən məlumatlara da nəzər yetirdiyimiz zaman görə bilərik ki, ölkə üzrə aparılan auditor yoxlamaları zamanı yalnız 69% nöqsan və çatışmazlıqlar aşkar edilə bilmişdir. Bu da tamliqlə icbari audit yoxlamalarının payına düşür. Lakin məlumdur ki, bu sahədə vergi yayılmalarının, korrupsiya hallarının, səmərəliyin qiymətləndirilməsi hallarının aşkar edilməsi hələ də qənaətbəxş səviyyədə deyil.

Ölkə üzrə ÜDM-nin yaranma qrafikinə də baxdığımız zaman audit fəaliyyətinin ÜDM-nin yaranmasındakı payının az olmasını görə bilərik. Qrafikdən də göründüyü kimi, audit xidməti ÜDM-də olan az çəkisi ilə digər sahələrdən olduqca geridə qalır. Bu da ölkədə bir sahə kimi auditin hələ tam formalaşmadığının sübutudur. Bu pay qrafiki aşağıdakı kimidir (Qrafik 4).



Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika komitəsi.

Y E K U N

Aparılan araşdırmadan da görə bilərik ki, son 25 il ərzində ölkəmizdə bu sahədə nəzərə çarpacaq dərəcədə işlər görülmüşdür. Lakin bütün bu görülmüş işlərdə yanaşı, bu sahədə həll olunmalı bir sıra problemlər hələ də mövcuddur. Bütün bu çatışmazlıqların aradan qaldırılması ölkədə audit təşkilatlarının maddi-texniki imkanlarının genişləndirilməsi, yerli audit təşkilatlarının və sərbəst auditorların peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi ən vacib məsələlərdən biri hesab edilməlidir.

Həmçinin müəssisə və təşkilatlarda, kommersiya banklarında daxili auditin rolu olduqca yüksəkdir. Daxili audit fəaliyyətini təşkili təşkilatda uzun müddətli hədəflərə çatmaq üçün olduqca önəmli rola malikdir. Belə ki, müəssisə və təşkilatlarda daxili auditin qüsursuz təşkili müəssisənin ötən dövr ərzində necə fəaliyyət göstərməsini və əldə olan nəticələrin qənaətbəxşlik səviyyəsini (KPI) göstərir.

Belə ki, təşkilatda daxili audit fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin səmərəlilik göstəriciləri özündə daxili audit tərəfindən verilən tövsiyələrin icra edilməsi səviyyəsini, audit işçilərinin peşəkarlıq səviyyəsini, audit işçilərinin məmnuniyyət səviyyəsini və daxili audit heyəti tərəfindən edilən ümumi töhfələri özündə əks etdirir.

Aparılan bütün bu araşdırmalardan sonra bir sıra təklifləri irəli sürülə bilər ki, bu təkliflər aşağıdakılardır:

- kommersiya banklarında daxili auditin aparılması metodikasının daha da təkmilləşdirilməsi və bu istiqamətdə qabaqcıl ölkələrin təcrübələrindən istifadə olunmasını məqsədə uyğun hesab edirik;
- ölkədə könüllü auditin üstünlükləri ilə bağlı fəaliyyət göstərən bütün təsərrüfat subyektlərin daim məlumatlandırılması bu sahədə aktivliyi artırır;
- audit sahəsində ana dilində olan kitab və jurnalların nəşr olunmasının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi, və bu nəşrlərin ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən bütün təsərrüfat subyektlərinə çatdırılması bu sahədə mariflənməni və audit mədəniyyətinin inkişafını təmin edər;
- kommersiya banklarında fəaliyyət göstərən auditorların bilik və bacarıqlarının daha da təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə daimi olaraq kurs və seminarlar təşkil olunması bu sahədə keyfiyyətin yüksəlməsini təmin edər;

Ədəbiyyat siyahısı:

1. “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.1994.
2. “Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası haqqında Əsasnamə”.1995.
3. Azərbaycan Milli Audit Standartları. Bakı. “Nağıl evi”. 2004.
4. Audit.Qanunvericilik və normativ sənədlər.Bakı. “Nağıl evi”. 2012.
5. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Bakı, 2012.
6. “Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə dövlət proqramı (2004-2006-cı illər)”. Bakı, 2013.
7. <https://audit.gov.az/>
8. <https://stat.gov.az/>

Алиев Илькин Рафаэль оглы,

докторант,

Бакинский Университет Бизнеса,

E-mail: ilkin_aliyev@mail.ru

© Алиев И.Р., 2021

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ АУДИТА В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования состоит из более глубокого изучения аудиторской деятельности в стране, с периода независимости нашей страны до наших дней, а также из внесения предложений по устранению имеющихся проблем и недостатков.

Методология исследования состоит из сравнительного анализа и изучения статистических показателей по рассматриваемой проблеме.

Результаты исследования - был внесён ряд предложений по исследованию уровня профессионализма аудиторской деятельности в нашей стране. В современной рыночной экономике преодоление проблем, с которыми сталкиваются коммерческие банки при проведении аудита, дает положительный импульс развитию частного сектора параллельно с государственным сектором экономики страны.

Оригинальность и научная новизна исследования - в исследовании сравниваются аудиторские фирмы коммерческих банков в наше время, выявляются существующие проблемы местных аудиторских фирм и дается ряд предложений по их решению.

Ключевые слова: аудит, контроль, экономические показатели, аудиторские организации, экономическое развитие, коммерческие банки, рыночная экономика.